

MILJENKO PANDŽIĆ, Zagreb

HRVATSKO KRALJEVSKO VIJEĆE I GRAMATIKA MARIJANA LANOSOVIĆA

Tiskanje »slavonske gramatike« franjevca Marijana Lanosovića — samo po sebi značajan događaj u kulturnoj povijesti Hrvata — zbilo se u vrijeme kad je u Hrvatskoj, kao i u čitavoj tadašnjoj Habsburškoj monarhiji, čiji je sastavni dio bila i Kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija, nadošao val reformi. Jedna za drugom preplavile su sva upravna, gospodarska, kulturna i druga područja feudalnog društva u razdoblju tzv. prosvijećenog apsolutizma.

To je razdoblje važnih promjena za vladanja kraljice Marije Terezije i Josipa II, kada u Hrvatskoj umjesto gotovo srednjevjekovnog Hrvatskog sabora, u kojem ipak odlučuju određene grupe domaćih, samosvojnih feudalaca, velikaša — na poprište političke ili, bolje reći, jednostavno javne uprave — dolazi grupa odabranih činovnika, posebno imenovana od bečkog dvora i Kraljevske ugarske kancelarije u Beču, provjerenih i prosvijećenih, ali posve dvoru naklonjenih i odanih. Tako se konstituira ta neke vrsti zemaljska vlada za Hrvatsku i postavlja kao Kraljevsko vijeće za kraljevine Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju, odnosno, s kraćim naslovom, Hrvatsko kraljevsko vijeće.

Postanak i djelovanje Hrvatskoga kraljevskog vijeća (1767—1779)

Postanak i djelovanje Hrvatskoga kraljevskog vijeća (»Consilium regium Croaticum«) usko je dakle povezano s razvojem uprave i drugih društvenih reformi u doba tzv. drugog razdoblja marijaterezijanskih reformi, nakon 1760. g.

Nakon rasprava u novoosnovanom Državnom vijeću (»Staatsrat«), koje se i inače uplitalo u poslove kraljevine Ugarske, te u Ugarskoj dvorskoj kancelariji u Beču, koja je bila formalno nadležna za sve poslove u Ugarskoj i Hrvatskoj, Hrvatsko kraljevsko vijeće osnovano je po uzoru na Ugarsko namjesničko kraljevsko vijeće, te je instalirano u Varaždinu 20. VIII. 1767. g. Prema pisanju A. B. Krčelića (u njegovim »Annuama«), takvom rje-

šenju rasprava o novom »guberniju« u Hrvatskoj, koji je trebao nadomjestiti ili barem nadopuniti rad neefikasnog i potpuno feudalnog Hrvatskog sabora — koji nije bio ukinut, iako je bio na dulje vrijeme raspušten — pridonijeli su i pravnik Benedikt Krajačić, koji je ostavio u rukopisu jednu raspravu o lošem poslovanju uprave u Hrvatskoj, te ban Franjo Nadasdy, o čemu ima potvrde i u spisima i protokolima Državnog vijeća u Beču. U to se vrijeme i u drugim austrijskim nasljednim zemljama — u okviru spomenutih reformi — osnivaju »guberniji«, kao zemaljske vlade, upravnog i činovničkog karaktera, koje su ovisne o dvoru i njegovim središnjim uredima, a ne o staleškim saborima. Novost je ipak u tome što je Hrvatska bila u sklopu zemalja ugarske krune, a Ugarska je već od 1723. g. imala svoje Namjesničko vijeće. Sada je naime novi momenat bio u tome što se Državno vijeće iz Beča umiješalo u poslove uprave Hrvatskom, mimoišavši na neki način Ugarsko namjesničko vijeće, pa i ne vodeći puno računa o stavu Ugarske dvorske kancelarije. Iz literature, posebno iz ispisa sa sjednica Državnog vijeća, koje je mađarski povjesničar i arhivist Gyözö Ember objavio poslije drugog svjetskog rata, jer je veliki dio te građe za vrijeme rata stradao, vidi se da je Državno vijeće i inače prezimalo u poslove Ugarske. Tome se Marija Terezija odupirala, ali je ta politika u potpunosti nastavljena za vrijeme Josipa II, koji se nije mnogo obazirao na granice između austrijskih zemalja i zemalja ugarske krune sv. Stjepana. Općenito se smatra da je tih godina uslijed reakcije mađarskih krugova, velikaških, feudalnih, a kasnije i građanskih, došlo tijekom vremena do dualizacije Habsburške monarhije.

U tom je smislu i osnivanje a kasnije i ukidanje Hrvatskoga kraljevskog vijeća, i općenito pitanje položaja Hrvatske između austrijskih i ugarskih presizanja, veoma zanimljivo i vrijedno posebne pažnje, iako nije još dovoljno ispitano.

Djelovanje Vijeća obuhvaćalo je sva područja javne uprave: županije, slobodne kraljevske gradove, gospodarsku i financijsku politiku. Jedan od vijećnika bio je i predstavnik Kraljevske ugarske komore, a postojala je i posebna gospodarska komisija Vijeća, koja se osobito bavila pitanjima trgovine i prometa. Veoma važno bilo je pitanje razrezivanja poreza, pa bi se u neku ruku moglo reći da je zbog toga i došlo do osnivanja takvih »gubernija«, koji će se brinuti za pitanja poreza, tj. zbog sudbonosnog pitanja uzdržavanja velike stajaće vojske, potrebne Monarhiji, zbog ratova, koje je Monarhija u to vrijeme vodila s Prusijom i s drugim vanjskim neprijateljima. Primjer pruske Šlezije i vještina uprave kojom se iz te bogate pokrajine izvlačilo ipak znatno više sredstava pod pruskom upravom nego dok je bila ranije pod austrijskom upravom, navele su grofa Haugwitza da na dvoru Marije Terezije započne s nizom reformnih zahvata, koji su u krajnjoj liniji i kod nas u Hrvatskoj doveli do osnivanja a kasnije i do ukidanja Vijeća. U Hrvatskoj su u to vrijeme postavljeni i posebni kraljevski povjerenici (*»commissarius provincialis Croaticus et Sclavonicus regius«*) koji su podnosili svoje izvještaje Vijeću, a bavili su se posebno pitanjima razrezivanja i ubiranja poreza. Vijeće se nadalje veoma mnogo bavilo i pitanjem urbarske regulacije, poznate pod nazivom marijaterezijanska urbarska regulacija, a u to je vrijeme bila u punom zamahu. Zatim se Vijeće bavilo i pitanjima zdravstva, te je bila također osnovana posebna zdravstvena komisija (*»Commissio sanitatis«*), i pitanjima školstva. — U to se vrijeme ukida isusovački red i osniva Vrhovna uprava zagrebačkog školskog distrikta, čiji je prvi ravnatelj bio Nikola Škrlec, inače najdjelatniji član Vijeća. Vijeće se također bavilo i crkvenim pitanjima, posebno pitanjima tzv. pobožnih zaklada (*»piae summae«*), te je za rješavanje tih pitanja također bilo organizirano posebno povjerenstvo Vijeća.

U okviru sudstva Vijeće je dobivalo od sudova opise parnica i slalo ih na reviziju središnjim organima u Beču, tj. Ugarskoj dvorskoj kancelariji, od koje su dolazili svi kraljevski mandati ili naredbe, odnosno kraljevski reskripti, otpisi, a Vijeće je opet o svemu izvještavalo Ugarsku kancelariju i preko nje neposredno i osobno vladara, kraljicu Mariju Tereziju.

Vjerojatno je da je na poticaj upravo Ugarske dvorske kancelarije, koja je svakako zastupala mađarske interese i bila glavnim predstavnikom tih interesa na dvoru, u Beču, došlo i do ukidanja Hrvatskoga kraljevskog vijeća. U okviru daljnje centralizacije i privrede i uprave, posebno zbog velikih mađarskih interesa osiguravanja trgovine prema Jadranskom moru, o čemu govori i kraljevski mandat o ukidanju Vijeća — u srpnju 1779. g. dokinuto je Hrvatsko kraljevsko vijeće, a sve njegove kompetencije prenesene su na Kraljevsko ugarsko namjesničko vijeće sa sjedištem u Požunu, današnjoj Bratislavi.

Kroz cijelo ovo razdoblje Hrvatski sabor se samo jednom sastajao u Varaždinu, zbog povećanja poreza, a kad je Sabor odbio da to povećanje prihvati, kraljica ga je raspustila, te se ni sabor ni kraljevinske (banske) konferencije nisu sastajale, kroz cijelo razdoblje vladavine Marije Terezije i kasnije Josipa II, do 1790. g.

Hrvatsko kraljevsko vijeće i tiskanje gramatike M. Lanosovića

Kada je 1778. g. tiskan Lanosovićev »Neue Einleitung zur Slavonischen Sprache«, uz dozvolu bečkog dvora, i Hrvatsko kraljevsko vijeće bilo je pozvano da razmotri to novo tiskano djelo, da dade o njemu svoje mišljenje.

Budući da je 1776. g. u Hrvatskoj bila osnovana Vrhovna uprava zagrebačkog školskog distrikta, koja je imala u nadležnosti sva pitanja s područja školstva, to je Hrvatsko kraljevsko vijeće i ovaj upit Ugarske dvorske kancelarije iz Beča proslijedilo Vrhovnoj upravi zagrebačkog školskog distrikta, kao svom podređenom organu. Kako je već ranije rečeno vrhovnim ravnateljem (»director superior«) ove školske uprave bio je imenovan plemić Nikola Škrlec, inače pisac nekoliko rasprava pravnog i ekonomskog sadržaja, a i mnogih elaborata s drugih područja kojima se Hrvatsko kraljevsko vijeće bavilo. Nikola Škrlec je bez obzira na svoje relativno skromno plemićko porijeklo — nije bio velikaš — zauzimao dosta visoke položaje u upravi tadašnje Hrvatske i u samom Hrvatskom kraljevskom vijeću. Tako mu je bilo povjereno i čitavo područje školstva, koje je bilo novim reformama, posebno poznatim kodeksom o odgoju i školovanju, pod naslovom »ratio educationis«, unijelo niz promjena u ondašnje školovanje. Isusovački red je bio raspušten, ali neki su njegovi bivši članovi ostali i dalje djelatni kao profesori na gimnazijama, pa i na zagrebačkoj Akademiji, koja je dobila novi naziv, Kraljevska akademija znanosti u Zagrebu. Njezin upravitelj, direktor, bio je u to vrijeme zagrebački kanonik Josip Taisperger. I njega je među ostalima Nikola Škrlec pozvao da dade svoje mišljenje o novoj gramatici Marijana Lanosovića.

Josip Taisperger nije međutim želio ulaziti u pitanja koja je ovo novo djelo postavljalo pred školske vlasti, budući da očito nije bilo pisano kao običan školski udžbenik, a nije zadovoljavalo ni sve formalne uvjete koji su se tražili za tadašnji školski udžbenik, osobito nakon donošenja ovih novih reformi. Taisperger zato samo sasvim kratko odgovara da knjiga ne dolazi u obzir za srednje škole, odnosno za Akademiju, a da je za niže škole nadležan školski nadzornik, dakovački biskup Antun Mandić. Budući da je, kaže direktor Taisperger, »ova gramatika sastavljena za (učenje) domovinskog jezika (»pro patria lingua«), tiče se po svom predmetu pučkih

škola«. Hrvatski se jezik predavao naime samo u pučkim školama, a ne u srednjim i višim, gdje je u upotrebi bio latinski jezik, a uz to se učio još i njemački jezik. U to je vrijeme također bio donesen i poseban reskript, upućen Hrvatskom kraljevskom vijeću, kraljevski nalog da se svi dopisi koji se otpremaju u Beč, odnosno u Ugarsku dvorsku kancelariju, a pisani su hrvatski, moraju prethodno prevesti na latinski jezik (*«... acta lingua croatica... scripta... in latinum versatur...»*).

Tako je svoje mišljenje o Lanosovićevoj gramatici dao konačno biskup A. Mandić, kao školski nadzornik za pučke škole. Svojim izvještajem od 27. svibnja 1779. g., koji je uputio vrhovnom upravitelju škola, Nikoli Škrlecu, Mandić izriče mišljenje da je knjiga općenito uzevši korisna (*«omnino utilem»*) za osobe njemačke narodnosti, koje žive u Slavoniji, a žele naučiti narodni jezik koji se u Slavoniji govori — i to bez obzira na to da li žive u tzv. civilnoj Slavoniji, tj. pod civilnom upravom, ili u onom dijelu Slavonije koji je na području Vojne krajine, pod vojničkom upravom.

Nadalje, piše A. Mandić, knjiga nije za upotrebu u pučkim školama, jer prvo »nije sastavljena prema tabelarnoj metodi« (*«methodo tabellaris non sit conformis»*), vjerojatno radi lakšeg učenja, a drugo »da nije prilagođena zakonima moderne ortografije« (*«neque modernae orthographiae legibus... accomodus»*). Uloženi napor na izradi tog djela, od strane tog redovnika, zaključuje A. Mandić, »zaslužuje ništa manje« svaku nagradu.

Kako je inače A. Mandić osobno poznao franjevcu Marijana Lanosovića, to ni Nikola Škrlec nije imao nikakva razloga ne preuzeti stav A. Mandića, s obzirom na tadašnje školske propise i odredbe o udžbenicima za pučke škole.

U izvještaju koji N. Škrlec upućuje 30. svibnja 1779. Hrvatskom kraljevskom vijeću stoji i mišljenje školskog nadzornika A. Mandića — doslovce preneseno posve istim izrazima. Međutim, još je ranije, kad je počela cijela korespondencija o Lanosovićevoj gramatici, dakle još u dopisu Ugarske dvorske kancelarije, upućenom Hrvatskom kraljevskom vijeću 7. kolovoza 1778. g., tj. u prilogu tog dopisa, stajalo da se Dvorska kancelarija, prema upitu Dvorskog ratnog vijeća, odnosno njezina potpredsjednika generala grofa Caramellyja, treba izjasniti da li može izaći u susret molbi M. Lanosovića da se kod eventualnih sljedećih tiskanja gramatike dade Lanosoviću tzv. privatna povlastica (*«privilegium privatum»*), neke vrsti autorskog prava, te da se neće ponovno tiskati »Slavonska gramatika« bez prethodnog znanja a očito i pristanka samog Lanosovića, autora te gramatike.

U tom smislu sada i Škrlec u spomenutom izvještaju od 30. svibnja 1779. g. upozorava Vijeće da se gramatika ne može nikako tretirati kao školski udžbenik, i njezino ponovno tiskanje nije više u nadležnosti, kompetenciji školskih vlasti, pa dakle ni Hrvatskoga kraljevskog vijeća, niti nekog drugog organa uprave. N. Škrlec stoga smatra da se autoru Lanosoviću izravno može dodijeliti ta privatna povlastica tiskanja ove knjige (*«... authoris... privativum imprimendi hujus libri privilegium... clementer annui posse»*).

N. Škrlec također izriče i svoje mišljenje da je Lanosovićeve gramatika vrlo korisna za privatnu poduku odraslih, koji žele naučiti »slavonski (tj. hrvatski) jezik« (*«privato tantum jam adultorum, Linguam tamen Slavonicam addiscere volentium, commodo subservire possit»*).

Time su ujedno ta administrativna raspravljanja oko Lanosovićeve gramatike i njegova prava daljnjeg tiskanja bile završene. Lanosović je zaista

kasnije još tiskao i drugo i treće izdanje svoje knjige. Hrvatsko kraljevsko vijeće bilo je, međutim, kako je već rečeno, ukinuto u srpnju 1779. g., sve kompetencije Vijeća bile su prenesene na Kraljevsko ugarsko namjesničko vijeće, te je vjerojatno da bi se među spisima Ugarskog vijeća moglo naći i konačno administrativno rješenje o autorskom pravu Lanosovićevu na ponovno tiskanje gramatike — na temelju navedenog izvještaja Nikole Škrlca.

